NORR- OCH SÖR RÄLTA

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnbäck

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

LEKSANDS KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN DALARNAS LÄN

Dalarnas museum

NORR- OCH SÖR RÄLTA

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare
Kristoffer Ärnbäck

Redaktion
Lars Jönses och Kristoffer Ärnbäck

Omslag: Vy mot Sör Rälta från nordväst, längs vägen mot Knutsgårdarna. Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnbäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn.* Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning **7**

Historik 7

Riksintresse för kulturmiljövården 7

Landskap och placering 7

Byform 8

Gårdsformer och gårdsstrukturer 8

Bebyggelsens huvuddrag 8

Byggnadsdetaljer och material 11

Utmärkande drag 11

Gemensamma anläggningar 12

Värden **14**

Platsnamn 14

Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället 15

Bystruktur 17

Timmerhuskulturen och månghussystemet 18

Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse 21

Kringbyggdhet 22

Snickarglädje och panelarkitektur i byarna 25

1900-talets bebyggelse 28

Transformatorstation »Dalkulla« 28

Byskolor 28

Värdekarta **33**

Vad är ett kulturmiljöprogram? **34**

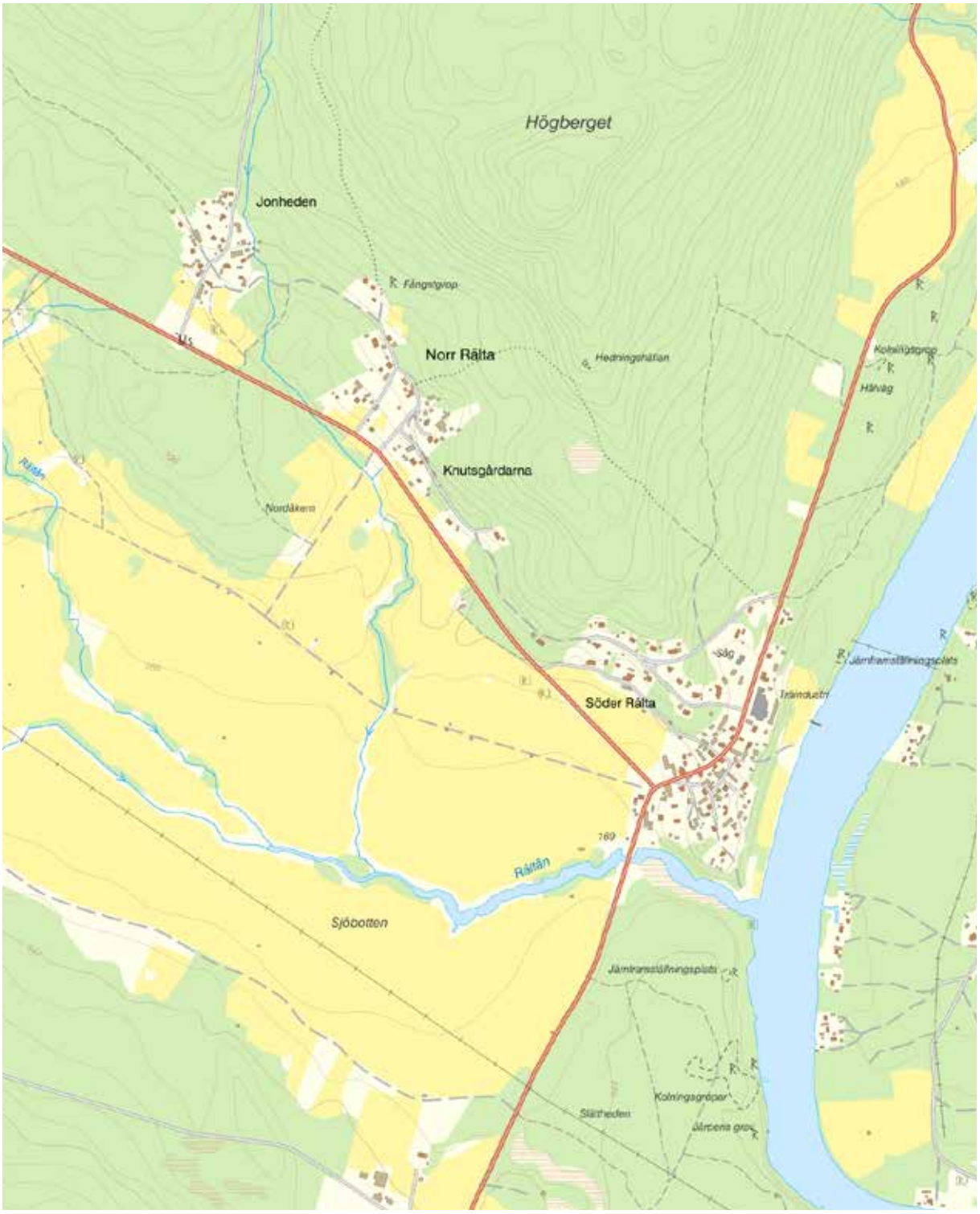

Norr och Sör Rälta innefattar tre byklungor, Jonheden, Knutsgårdarna och Sör Rälta. Bland dessa är Sör Rälta den största. Byklungan innefattar modernare bebyggelse i norr, bland annat i form av ett större sågverk och villabebyggelse i sluttningarna mot Högberget. Odlingsmarken i Rältabyarna är i huvudsak belägen i sydväst, på Sjöbotten.

Beskrivning

HISTORIK: Norr och Sör Rälta ligger i Härads fjärding i Leksands socken, dock tillhörande Djura kapellförsamling. Rälta nämns i skrift på 1400-talet. Namnet härrör från det forndalska *Røyrotte (sior)* som syftar *på den vassrika sjön.* Byn ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls kommuner i Leksands kommun.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN: W 29 45 Sjöbotten, Leksand.

LANDSKAP OCH PLACERING:

- Två byar med totalt tre byklungor belägna söder om Högberget och norr om sjöbotten med älven i öster.
- Sör Rälta är belägen på en markerad och hög strandbrink precis intill Österdalälven. I väster utbreder sig sjöbotten och i norr skogs- och odlingsmarker. I nordväst sydspetsen på Högberget. I västra delen av byn finns ett trevägskors där vägarna från Heden och Hästberg, Djurabygden och Häradsbygden möts.
- I nordväst finns Norr Rälta med byklungorna Knutsgårdarna och Jonheden. Jonheden är beläget längst i nordväst. Båda byklungorna är belägna i sydsluttningar från Högberget med storslagen utsikt över Sjöbotten i söder.
- Sjöbotten är ett omfattande öppet betes- och odlingslandskap med ålderdomliga lador. På 1720-talet fanns enligt Z Holenius 300 stycken lador i området, idag är de betydligt färre till antalet. Den slingrande Rältaån och Jonsbäcken rinner genom området och mynnar ut i älven i öster. Platsen är en gammal sjöbotten som gett Rältabyarna sina namn. Sjön dränerades genom att en sand- och grusås från istiden som avskilde sjön från älven avlägsnades. Detta skedde sannolikt som senast under mitten av 1400-talet. Därigenom bildades även ovannämnda vattendrag.
- Från samtliga byklungor löper storslagna utsikter över sjöbottens öppna och hävdade odlingsmarker som inramas av de blånande bergen i söder och väster.
- Högberget med sina utbredda och kuperade skogsmarker utgör en nordlig gräns som avskiljer Sjöbotten och Djurabygden från Häradsbygden.
- Längs älven norrut finns småbrutna odlingsmarker i sluttningsläge intill vägen mot Häradsbygden. I området finns bland annat Djupbäcka naturreservat, som längre tillbaka nyttjats som betes- och slogmark.

BYFORM:

- Sör Rälta har formen av en tät klungby på sidorna av den genomlöpande vägen mot Häradsbygden, samt kring en sydlig avstickare till denna. Från denna löper även ett antal stickgator kring vilka det finns viss äldre bebyggelse. I norra delen av byn, på Högbergets sydspets finns ett villaområde som uppkommit under sent 1900-tal och tidigt 2000-tal.
- Knutsgårdarna är en glesare bydel med klungform belägen på tomtmark i en brant sydsluttning till Högberget. Jonheden är en tätare bydel, också med klungbyform och belägen i en sydsluttning.
- I Sör Rälta finns ett litet bytorg med majstång vid ett trevägskors i den västra delen av byn. Bygatusystemet i Jonheden utgår från en komplex flervägskorsning med majstångsplats i mitten av byn.

GÅRDSFORMER OCH GÅRDSSTRUKTURER:

- De flesta gårdarna i samtliga tre byklungor är kringbyggda, men inte på alla fyra sidor. Detta är en konsekvens av att många gårdstun har utglesats på en eller två sidor från och med det sena 1800-talet och vidare under 1900-talet.
- En handfull gårdar med tydlig tät och sluten kringbyggd fyrkantsform finns dock fortfarande kvar i var och en av de olika byklungorna.

BEBYGGELSENS HUVUDDRAG:

- Nästan alla äldre byggnader i Norr och Sör Rälta är långsmala, faluröda eller ofärgade och med flacka sadeltak omkring 30 grader.
- Den äldre bebyggelsen är enkel och präglas av småskalighet. Inga byggnader är högre än motsvarande två våningar.
- Många gårdar har ett delvis intakt månghussystem med äldre timmerbyggnader av olika funktion. Det finns också större ladugårdskomplex tillkomna under 1800-talets senare hälft eller tidigt 1900-tal som ersättning till bland annat äldre fähus och foderhus. Nyare ladugårdar har ofta en stenhusdel för djuren, antingen i tegel eller gjutmur.
- Insprängt bland den äldre bebyggelsen i alla tre byklungor finns enstaka inslag av nyare bebyggelse bestående av bland annat fritidshus och villor. Även dessa byggnader är oftast faluröda, men kan vara avvikande i exempelvis skala, takform eller takvinkel. I norra delen av Sör Rälta finns en mängd nytillkomna villor med en karaktär och skala som är helt avvikande gentemot den äldre bebyggelsen i byn.

Ängslador på Sjöbotten, ett stort område med odlingsmark som torrlades senast under 1400-talet till förmån för att skapa odlingsmark i området.

Enkelstuga med rikt dekorerad farstukvist i Knutsgårdarna. Byggnaden är välbevarad, ålderdomlig och karaktäristisk. I bakgrunden syns ett korsplanshus, vilket är en annan vanlig byggnadstyp, särskilt i Sör Rälta. Norr Rälta 3:9.

Liten enkelstuga eller enrumsstuga, möjligen tillkommen i sin nuvarande form efter en hemmansklyvning, där en större parstuga uppdelats till två enkelstugor. Söder Rälta 11:3.

Större gård med påkostat korsplanshus mot byvägen, i Sör Rälta. Staketet och grindarna som avgränsar gården från byvägen är liksom byggnaderna på gården karaktärisitska och har särskilt kulturvärde. Söder Rälta 2:9.

Terrasseringar längst upp i backen ovan Knutsgårdarna. Den karaktäristiska tomten tillkom i början av 1900-talet, enligt Karl-Erik Forsslund uppförd av Knuts Anders under sömnlösa nätter. Norr Rälta 18:2 med flera.

- Flera äldre bostadshus har moderniserats med exempelvis tvåluftsfönster, nya paneler och skorstenar och nya ytterdörrar och farstukvistar under 1900-talet eller tidigt 2000-tal.

BYGGNADSDETALJER OCH MATERIAL:

- Äldre byggnader i byn är antingen byggda av liggtimmer eller andra träkonstruktioner med fasad i trä, antingen i form av locklistpanel eller liggande spontpanel.
- Tak täcks av en- eller tvåkupiga lertegelpannor.
- Knutar och fönsteromfattningar är ofta målade vita på bostadshus.
- Skorstenar är i rött lertegel.
- På äldre hus är det vanligt med spröjsade tvålufts träfönster där varje båge innefattar tre lätt stående eller liggande glasrutor. Vissa fönsterbågar är målade kromoxidgröna eller guldockrafärgade.
- Beträffande dörrar på äldre byggnader är enkla bräddörrar vanligast. Det finns även hus där ytterdörrarna utgörs av parspegeldörrar.
- Äldre farstukvistar är oftast genomgående enkla, med pulpetformat förtak eller sadeltak som bärs upp av enkla sidostolpar. Hörnen på sådana farstukvistar kan vara dekorerade med enkla profilsågade brädor. Det finns även mer dekorerade farstukvistar och glasverandor i snickarglädjestil tillkomna under 1800-talets senare hälft eller kring sekelskiftet år 1900. På sådana farstukvistar förekommer det att detaljer är målade i kromoxidgrön linoljefärg. Vissa farstukvistar är målade pariserblå.
- Fönster- och dörromfattningar på äldre hus är oftast enkla med fyra brädor där sidobrädorna omsluter topp- och bottenbrädorna.

UTMÄRKANDE DRAG:

- På Sjöbotten sydväst om bebyggelsen finns en utmärkande mängd ålderdomliga lador varav minst en är medeltida. Ladorna är enkla timmerbyggnader som närmast Rältabyarna ligger grupperade kring en åkerväg som leder västerut över Sjöbotten från Sör Rälta.
- I Sör Rälta finns flera gårdar där äldre bostadshus ersatts eller kompletterats med större korsplanshus någon gång kring sekelskiftet år 1900. På flera av korsplanshusen finns karaktäristiska farstukvistar i snickarglädjestil, och på flera av dessa byggnader är fönsterbågarna målade kromoxidgröna. Längst västerut i byn finns en stor salsbyggnad i timmer i två våningar som är mycket framträdande.

- På flera gårdar i Sör Rälta finns utmärkande mängder med äldre bevarade ekonomibyggnader i timmer, däribland källarstugor. Det förekommer också äldre kortsideshärbren som är grupperade i par eller med antydan till klungor.
- I Jonheden finns många ålderdomliga enkelstugor där en betydande andel är belägna norr om ett äldre gårdstun, vilket var vanligt på de flesta gårdar i äldre tider.
- Vid landsvägen söder om Knutsgårdarna finns en ovanligt stor trösklada som sannolikt är av ansenlig ålder, möjligen 1600-tal.
- I norra delen av Knutsgårdarna finns gård uppförd i början av 1900-talet i en rikt terrasserad sluttning med rik växtlighet. Karl-Erik Forsslund beskriver att de omfattande terrassmurarna som började uppföras år 1900 av Knuts Anders när han hade svårt att sova. Intill gårdens ursprungsbyggnad uppförd i början av 1900-talet finns två nyare fritidshus.

GEMENSAMMA ANLÄGGNINGAR:

- I byarna kring Sjöbotten finns transformatorstationer av typen »Dalkulla«. Byggnadstypen är hög med avsmalnande midja och klädd med faluröd fjällpanel under ett enkelt sadeltak.
- I Knutsgårdarna finns en f.d. skola uppförd 1928 högt upp i sluttningen, längs den gamla landsvägen mellan Sör Rälta och Rältlindor. Byggnaden i en och en halv våning har brant sadeltak, röd locklistpanel och spröjsade vita fönster. Mot öster finns en farstu med profilsågande svängda hörnplankor. I nordväst en finns en uthuslänga.
- Tvärs över vägen öster om ovannämnda byggnad finns en byggnad som möjligen varit en äldre skola. Byggnaden är i timmer, svagt rektangulär med flackt sadeltak och har lunettfönster vid gavlarna. Byggnaden liknar i form och typ den före detta byskolan i Västannor.

Ovanligt stor tröskloge i Knutsgårdarna, sannolikt uppförd på 1600-talet. Norr Rälta 5:5.

Kringbyggd gård med välbevarat korsplanshus uppfört kring 1800-talets slut. Ekonomibyggnaderna på gården är äldre och mycket välbevarade. Söder Rälta 5:7.

Skolbyggnad från 1928 i Knutsgårdarna. Norr Rälta 2:3.

Utsikt över Sjöbotten från landsvägen mellan Norr- och Sör Rälta.

Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknutna till platsens specifika historia. Att beakta god ortnamnssed är lagstadgat enligt kulturmiljölagen.

Värden/var varsam med

- Platsnamnen (N o S) Rälta, Sjöbotten, Knutsgårdarna, Knussgårdarna och Jonheden.

Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället

Byarna som helhet, i synnerhet med avseende på bebyggelsens utbredning och samspelet mellan bebyggelse och odlingsmark kan berätta en mångfald av berättelser om livet i Dalarna och Leksand innan industrisamhällets genombrott på landsbygden. I det äldre bondesamhället, här menat som det av jordägande bönder dominerade samhälle som föregick industrisamhället på många platser i Dalarna, uppdelades av tradition såväl jord som byggnader mellan alla syskon i en syskonskara vid arvskifte. I Leksand och Övre Dalarna var de flesta därför småbrukare med egen gård och egen jord, något som är annorlunda gentemot många andra delar av Sverige, där en mindre andel av befolkningen faktiskt ägde jord. När befolkningen ökade, särskilt från och med 1700-talet, splittrades odlingsmarken i komplexa ägofigurer. Något som på sikt ledde till ett jordbruk med minskade marginaler och större känslighet för missväxt. Detta tvingade delar av befolkningen på arbetsvandringar med bisysslor, och gav upphov till bland annat ett utpräglat fäbodbruk. Den odlingsmark som fanns var livsviktig ekonomiskt, men även av stor social betydelse. Att ärva och äga jord ansågs mycket viktigt, och medförde viktiga demokratiska rättigheter och möjligheter, bland annat till att bedriva fäbodbruk och att ha rösträtt i sockenstämman. Det finns specifika företeelser i landskapet i och kring byn som berättar om det äldre bondesamhället. Djurhållningen var förr en förutsättning för livsuppehället. Hur många djur man kunde hålla berodde på tillgången av bete och vinterfoder. Antalet djur styrde i sin tur, före konstgödningens tid, hur stor åkerareal man kunde hålla. Det rådde därför stor konkurrens om slåtter och bete och i stort sett all tillgänglig gräsmark utnyttjades för slåtter medan sämre mark brukades till bete. Hackslogar kallades de stenbundna fastmarker som inte var lämpliga att odla upp men som ändå gav tillräckligt så det var värt att slå. Förbättring av slåttermarkerna utfördes i den mån det var möjligt och man kan se spår av stenröjning. Den årliga slåttern skapade en mager mark som sällan eller aldrig fick tillskott av gödning och därmed gavs förutsättningar för en stor mångfald av växter, insekter och svamp. Varje liten rest av denna naturtyp är värd att förvalta då de ofta hyser hotade arter.

Idag har slåttermarken till stor del växt igen och en liten del har röjts upp till åker. I det som tidigare var öppen mark, åker och äng kan man idag ändå finna spåren av odlarmödan i form av rösen, åkerkanter, beskurna träd men även i själva artsammansättningen. I och runt byarna fanns förr stora arealer slåttermark men med dagens jordbruk är de nästan helt försvunna. De som finns kvar är därför värdefulla att värna.

För att dryga ut vinterfodret till djuren repades löven av träd eller så skars riset av från träd som rönn, sälg och björk. För att underlätta för löv- och risskörd beskars träden, hamlades, på den höjd som var lämplig. Lövfoderträden har kunnat bli mycket grova och gamla och är hemvist för en mångfald av arter. De kan kännas igen genom sin speciella form där grenarna ofta kapades mer än två meter över mark dit djuren inte nådde och det finns en tydlig hamlingszon med grenskott och knölar på stam och huvudgrenar.

Majstångsplats vid trevägskors i Sör Rälta. Vid majstången finns två äldre timmerhus, ett härbre och en byggnad som används som busskur.

Det var inte ovanligt att man planterade vårdträd på gårdarna. Det var ofta ädellövträd, som lönn, lind, alm, ek eller ask. Vårdträden skulle i äldre folktro beskydda gårdens invånare men kan även ha planterats för att exempelvis markera ett barns födelse.

Om fruktträd vårdas på rätt sätt kan de bli gamla och de kan vara värdefulla karaktärsskapare på gårdarna. Alléer, som kan vara enkelradiga eller dubbelradiga, förknippas ofta med högreståndsmiljöer, vilket det är knappt med i Leksands bymiljöer, men de kan även ha planterats längs vägarna för att ge vindskydd och skugga. De kan också ha använts för lövtäkt.

Sjöbotten är i sin helhet ett av människan konstruerat odlingslandskap. Platsen är som ovan nämnt en dränerad sjöbotten. Den bördiga odlingsmarken brukades av bönder från flera olika byar, och nästan alla bönder i Djura hade tidigare ett eller flera skiften i området. Innan storskiftet brukades marken enligt Karl-Erik Forsslund i tegar som var så smala att alla bönder behövde slå samma dag för att inte förstöra grannens skörd. Det öppna och hävdade odlingslandskapet som sträcker sig över Sjöbotten är som helhet mycket värdefullt eftersom det kan berätta mycket om jordbruket och livsvillkoren i Leksand och Djura i äldre tider. De lador, diken och synliga gränsstrukturer som finns kvar i landskapet kan berätta om markanvändningen och odlingslandskapet förändring efter storskiftet och är därför särskilt värdefulla. Förekomsten av olika former av lador blir allt mer ovanlig och flera sådana byggnader har sedan 1970-talet avlägsnats. Om fler lador försvinner riskerar landskapets karaktär att ytterligare urvattnas, vilket försvårar ovannämnda berättelses läsbarhet. I Knutsgårdarna, som är beläget i sydsluttning, finns flera gårdar med rik växtlighet i form av bland annat fruktträd, samt även olika former av terrasseringar. Spår av äldre trädgårdar kan berätta om livet på gårdarna i äldre tider samt bidrar även starkt till bymiljöns helhetskaraktär och är därför värdefulla.

Värden/var varsam med:

- Det speciella och omfattande hävdade odlingslandskapet på Sjöbotten, samt Sjöbotten som helhet i form av ett konstruerat odlingslandskap.
- Befintliga lador, diken och synliga gränsstrukturer i odlingslandskapet.
- Terrasseringar och planteringar samt fruktträd i norra delen av Knutsgårdarna, särskilt kring Knuts Anders gård högst upp i sluttningen.

Bystruktur

Bebyggelsens tillkomst och utveckling hänger samman med hur landskapets resurser kunde nyttjas. Just jordbruksmarken dikterade ofta hur gårdarna placerades i byn. Historiskt placerades många gårdar antingen i skogsbryn eller på karga höjdlägen mitt i odlingslandskapet. Detta beror på att sådana platser inte var lika användbara som odlingsmark. Gårdarnas placering i landskapet konstituerade sedan framväxten och utvecklingen av bynstrukturens karaktär. Att den ålderdomliga karaktären med täta och dynamiskt framvuxna byar levt kvar så tydligt i Leksand beror på att 1700- och 1800-talens skiftesreformer påverkade byarna annorlunda här, än i övriga Sverige. Bebyggelsen i Rältabyarna koncentrerar sig till höjdlägen norr om Sjöbotten, där huvuddelen av byns odlingsmark också finns. Alla tre bydelar har utpräglad organiskt framvuxen klungform med bitvis täta partier. De organiskt framvuxna bymiljöerna är typiska för Leksand och Övre Dalarna och bidrar till att byn är trivsam och vacker att vistas i. Bystrukturen är också värdefull

Enkelstuga

Parstuga

Sidokammarstuga

eftersom den kan berätta om hur byn utvecklas i samklang med odlingslandskapet och om de förutsättningar som historiskt styrt bebyggelseutvecklingen i Leksand och Djurabygden. Det nytillkomna villaområdet norr om Sör Rälta har urvattnat den historiska bebyggelsestrukturen i byn och bör inte ytterligare expanderas eller fortsätta bebyggas på samma avvikande sätt som tidigare.

Värden/var varsam med:

- De olika bydelarnas karaktär av täta och organiskt framvuxna klungbyar i sluttningsläge invid skogsbrynet, utanför odlingslandskapet.
- Områden där husen och gårdarna står tätt intill varandra och därigenom bidrar till att bebyggelsen framträder som ett tätt »gytter« i landskapet. Särskilt tydlig är denna karaktär i Sör Rälta, när byn bevittnas från Sjöbotten i väster.

Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktionsspecifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta. De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvskifte. Råvaran fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverkutförande. De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träkloka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levt under mycket lång tid. Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900. I Rältabyarna finns flera gårdar med såväl äldre timrade bostadshus och ekonomibyggnader som är förhållandevis oförändrade från åtminstone 1800-talet. Även om vissa exempelvis fähus utbytts mot större anläggningar under sent 1800-tal eller under 1900-talet, och vissa bostadshus genomgått ombyggnationer eller bytts ut är helheten ändå välbevarad och ålderdomlig. I Jonheden finns exempelvis ett rikt bestånd av enkelstugor som inte nämnvärt förändrats exteriört sedan 1800-talet och i Sör Rälta finns särskilt många välbevarade äldre ekonomibyggnader. Dessa byggnader är särskilt värdefulla eftersom de vittnar om bebyggelsen i de flesta byar i Leksandsbygden kunde se ut i äldre tider. Enkelstugor i Rältabyarna bör inte ändras genom exempelvis utbyggnad till parstugor eller genom förändrad detaljutformning. I Sör Rälta har många äldre

Utglesad äldre gård, dock med några bevarade ålderdomliga timmerhus. Enkelstugan till vänster i bilden har många välbevarade ålderdomliga detaljer så som blyspröjsade fönster och en enkel farstukvist med profilsågade svängda hörnstolpar och flackt sadeltak. Norr Rälta 1:3.

enkelstugor utbytts mot timrade korsplanshus eller salsbyggnader med detaljer i snickarglädjestil under 1800-talets senare hälft. Dessa byggnader är särskilt värdefulla eftersom de kan berätta om hur timmerhuskulturen förändrades mot 1900-talet. Byggnaderna har dessutom ofta hög utformningsmässig kvalitet.

Värden/var varsam med:

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- Välbevarade bostadshus från innan 1930 i form av enkelstugor, parstugor, sidokammarstugor, korsplanshus, salsbyggnader och vinkelhus. Några särskilt värdefulla exempel finns på fastigheterna Söder Rälta 3:3, Söder Rälta 1:4, Söder Rälta 2:9, Söder Rälta 12:10, Söder Rälta 16:1, Söder Rälta 5:7, Söder Rälta 4:5, Söder Rälta 17:5, Söder

Ekonomibyggnader och enkelstuga i Jonheden. Norr Rälta 14:4.

Rälta 15:5, Norr Rälta 7:10, Norr Rälta 19:1, Norr Rälta 10:4, Norr Rälta 3:9, Norr Rälta 1:3, Norr Rälta 6:11, Norr Rälta 14:4, Norr Rälta 8:4, Norr Rälta 14:3 och Söder Rälta 11:3. Värdebärande egenskaper är byggnadernas: befintliga timmerstommar; långsmala eller rektangulära form; blottlagda timmerstommar; befintliga stående locklistpaneler och liggande spontpaneler i trä; befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly tillkomna innan 1950; befintliga fönsterrutor tillkomna innan 1950; profilerade fönsteröverstycken; dekorativa gavelfönster; befintliga dörrar och farstukvistar samt långbroar; lövsågade eller profilsågade detaljer på farstukvistar; dekorerade taktassar; grundmurar med synlig natursten. Stommen och formen på alla de bostadshus som uppförts innan 1930 men därefter väsentligen förändrats är värdefulla.

- Samtliga knuttimrade ekonomibyggnader – djurhus, förvaringshus och verkshus uppförda innan 1930. Äldre knuttimrade ekonomibyggnader är en omistlig beståndsdel i byarnas karaktär och bör inte flyttas, rivas eller väsentligen förändras. Några särskilt värdefulla ex-

Ålderdomliga ekonomibyggnader i Sör Rälta i form av ett portlider och stall till vänster och en källarstuga till höger. Norr Rälta 5:7.

empel på sådana byggnader finns på fastigheterna Söder Rälta 11:3, Norr Rälta 14:3, Norr Rälta 8:4, Norr Rälta 6:11, Norr Rälta 1:3, Norr Rälta 6:2, Norr Rälta 9:2, Norr Rälta 20:1, Norr Rälta 7:9, Norr Rälta 5:5, Söder Rälta, Söder Rälta 1:4, Söder Rälta 2:9, Söder Rälta 12:10, Söder Rälta 14:2, Söder Rälta 3:3, Söder Rälta 3:6, Söder Rälta 16:1, Söder Rälta 17:5, Söder Rälta 5:7, Söder Rälta 9:5, Söder Rälta 10:3 och Söder Rälta S:15.

- Samtliga lador på Sjöbotten. Byggnaderna är omistliga för odlingslandskapets karaktär och förståelsen för hur landskapet nyttjats och brukats i äldre tider, samt hur timmerhuskulturens månghussystem innefattade byggnader även utanför gårdstunen.

Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse

Även om de äldre husen i Leksand är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen som ett gytter av tätt placerade röda hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär

som kanske starkast kännetecknar byarna, och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre byklungorna är låga - sällan högre än två hela våningar. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar tillsammans långsmala längor som ingår i olika kringbyggda former. De flesta byggnaderna har också sadeltak med tegeltäckning. Att de flesta husen är färgade med falu rödfärg eller omålade i trä är också mycket viktigt för byarnas generella karaktär. Den faluröda färgen har dessutom historisk betydelse, då den präglat byarna i Övre Dalarna och Leksand sedan åtminstone 1800-talets senare hälft. Beträffande vita detaljer i form av exempelvis fönster, fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor är detta värdefullt där det förekommer, eftersom även detta är en påtaglig beståndsdel i byns karaktär.

Värden/var varsam med:

- Den sammanhållna byggnadshöjden om högst två hela våningar.
- Att byggnaderna har en långsmal form, eller bildar långsmala enheter som tillsammans bildar kringbyggdhet. I Rältabyarna finns även många bostadshus som har en rektangulär snarare än långsmal grundform. Detta gäller inte minst i Sör Rälta, där det finns många korsplanshus. Även dessa byggnader är värdefulla för byns generella karaktär.
- Att byarna är tätt bebyggda, och att husen står tätt intill varandra.
- Tegel som takmaterial, i synnerhet befintliga enkupiga och tvåkupiga tegeltak.
- Den enhetligt förekommande ofärgade eller faluröda färgen. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg.
- Vitmålade detaljer så som fönster, fönsterfoder, fönsteröverstycken, knutbrädor och vindskivor där de redan förekommer. Undvik att måla andra detaljer än fönster och fönsterfoder vita på äldre ekonomibyggnader, eftersom detta ej förekommit i någon större utsträckning historiskt.

Kringbyggdhet

I Rältabyarna är de flesta av de äldre gårdarna kringbyggda på två eller tre sidor. Det finns även ett par gårdar i Sör Rälta och som bibehållit en ålderdomligare sluten fyrkantsform. De kringbyggda gårdarna återspeglar hur bebyggelsen vanligen ordnades i det äldre bondesamhället i Dalarna. Den kringbyggda gårdsformen började förekomma mot slutet av medeltiden, och utvecklades sedan mot den fyrkantiga kringbyggda form som dominerade helt i Leksand under större delen av 1700- och 1800-talen. Traditionen med den

Nästan alla byggnader i Rältabyarna är låga, långsmala och med flacka sadeltak. Byggnaden längst bort i bilden är sannolikt en sidokammarstuga eller enkelstuga av hög ålder som fått sina fönster igensatta på senare tid. Söder Rälta 12:10.

Hög och smal enkelstuga i Sör Rälta. Söder Rälta 3:3.

Kringbyggd gård med flera ålderdomliga timmerhus i Jonheden. Norr Rälta 6:11.

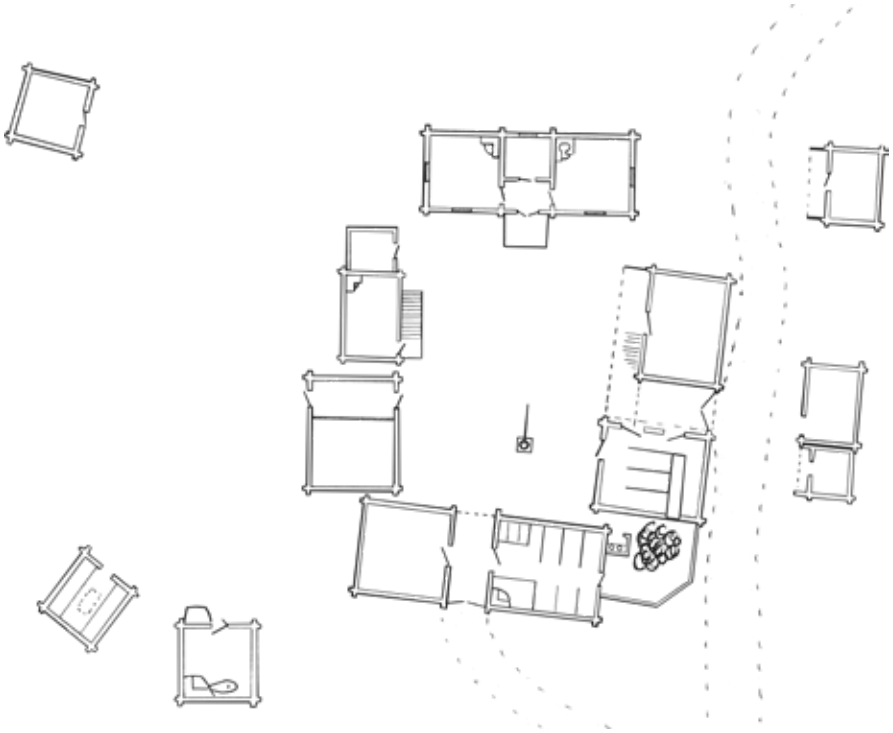

Kringbyggd gård med ålderdomliga timmerhus. längst upp från vänster: hölada, parstuga (bostadshus), långsideshärbre, källarstuga, loftbyggnad med portlider, vagnsbod sammanbyggd med kortsideshärbre, tröskloge, brunn, stall, torkhus, smedja, lada och fähus med portlider och dyngstad.

kringbyggda gården uppstod sannolikt i syfte att skydda gårdstunet från väder och omgivning. Många gårdar som tidigare varit helt kringbyggda gårdar kom på grund av sociala och ekonomiska förändringar att utglesas från och med det sena 1800-talet. Så är även fallet i Rälta och särskilt i Jonheden, där många gårdar är utglesade på detta sätt. Orsakerna till förändringen är flera. Det blev bland annat vanligt att funktioner som tidigare haft enskilda byggnader ersattes av större ladugårdskomplex med tegeldel. Den täta och slutna karaktären kvarlever dock i många byar, och utgör en värdefull och tydlig karaktär som är miljöskapande och trivsam. Kringbyggdhet är dessutom typiskt för Leksand och Övre Dalarna.

Värden/var varsam med:

- Byggnader som bidrar till kringbyggda gårdstun. Oavsett ålder bör sådana byggnader inte rivas eller flyttas. Byggnader som är placerade med fasader mot en bygata bör hanteras särskilt varsamt, eftersom sådana byggnader påverkar hela byns karaktär. Särskilt värdefulla är de gårdar som är kringbyggda på minst tre sidor och/eller som helt sluter sig mot omgivningen. Några nämnvärda exempel finns på fastigheterna Norr Rälta 14:3, Norr Rälta 6:11, Norr Rälta 9:4, Norr Rälta 20:1, Söder Rälta 5:7, Söder Rälta 17:5, Söder Rälta 16:1, Söder Rälta 2:9, Söder Rälta 12:10 och Söder Rälta 3:6.
- Områden där byggnaderna sluter sig tätt om omgivningen och områden där byggnaderna står nära gaturummet och bildar täta och slutna bygaturum.
- Portlider och dörrar som leder in till gårdstunen.

Snickarglädje och panelarkitektur i byarna

Under 1800-talet kom den industrimässiga sågindustrin att erbjuda billigare sågade trävaror, något som i hög utsträckning kom att påverka Övre Dalarnas byggnadskultur. I Leksandsbyarna ledde utvecklingen bland annat till att det blev vanligare med exempelvis utsmyckade farstukvistar och på sikt även trähusbyggande med nya tekniker. I vissa byar sammanföll den ökade tillgången på sågade trävaror med ett ökat relativt välstånd, och i vissa av byarna tillkom i samband med detta nya större manbyggnader i form av exempelvis korsplanshus eller salsbyggnader, något som tidigare varit ovanligt i Leksand. I Rältabyarna har snickarglädjen främst lämnat avtryck genom förekomsten av dekorerade farstukvistar och takutsprång. Det förekommer även flera byggnader med fasad i liggande och stående spontpanel, samt ett antal korsplanshus och salsbyggnader sannolikt uppförda under det sena 1800-talet eller kring sekelskiftet år 1900. Hus med detaljer i snickarglädjestil och/eller med spontpanel kan tydligt berätta om hur 1800-talets sågverksindustri kom att erbjuda nya materiallösningar och möjligheter till dekorering. Vidare kan sådana detaljer erbjuda förståelse för bredare berättelser om samhällsförändringar i

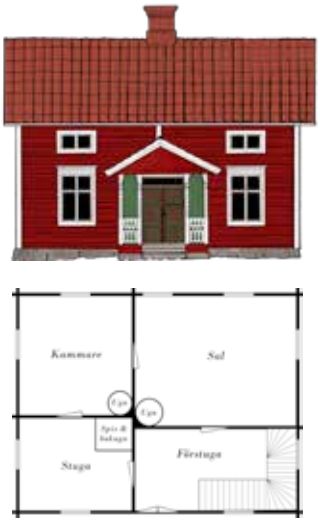

Korsplanshus

Större salsbyggnad med påkostad farstukvist i vinkel med en äldre källarstuga och stall samt portlider i Sör Rälta. Söder Rälta 1:4.

Leksandsbygden under 1800-talet, vilket är värdefullt. Detaljer i snickarglädje dessutom ofta höga materialmässiga och utformningsmässiga kvalitet vilket är mycket värdefullt.

Värden/var varsam med:

- Befintliga fasader med liggande och stående spontpanel. Förhållandet mellan stående och liggande element i fasadkompositionen.
- Befintliga farstukvistar i snickarglädjestil, med profilsågade detaljer, komplicerade fönster och spegeldörrar.
- Befintliga profilsågade och lövsågade fasaddetaljer.
- Befintliga äldre träfönster på byggnader uppförda under perioden 1870–1910: befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly tillkomna

Korsplanshus i Sör Rälta. Byggnaden är välbevarad från sent 1800-tal, och entrépartiet är i snickarglädjestil. Söder Rälta 5:7.

innan 1950; befintliga fönsterrutor tillkomna innan 1950; profilerade fönsteröverstycken; dekorativa gavelfönster; befintliga fönsteromfattningar utförda i slätputs.

- Befintlig karaktär på tak och takutsprång beträffande byggnader uppförda under perioden 1870–1910 – befintliga paneler, taktassar och stuprör. Befintliga en- eller tvåkupiga tegeltak, befintliga takformer - sadeltak och valmade sadeltak. Befintliga skorstenar i tegel.

- Särskilt värdefulla exempel på byggnader med detaljer i snickarglädjestil finns på fastigheterna Söder Rälta 5:7, Söder Rälta 1:4 och Norr Rälta 3:9, Söder Rälta 2:9, Söder Rälta 3:3, Söder Rälta 15:5, Norr Rälta 10:4 och Söder Rälta 17:5. De salsbyggnader och korsplanshus som finns på fastigheterna Söder Rälta 5:7, Söder Rälta 1:4 och Norr Rälta 3:9 är särskilt värdefulla eftersom de i sin helhet eftersom de är mycket välbevarade från sent 1800-tal, när de sannolikt uppfördes.

1900-talets bebyggelse

I Rältabyarna finns några välbevarade exempel på 1900-talsbebyggelse. Däribland flera rödfärgade småhus med locklistpanel och enstaka äldre timmerhus som kvalitativt moderniserats under perioden. Byggnaderna har ett kulturvärde eftersom de kan berätta en för Leksandsbygden speciell berättelse om hur industrisamhällets bebyggelse och stiltypisk modernism ibland kunde anpassas till lokala förhållanden och traditioner. Några exempel finns på fastigheterna Norr Rälta 5:5, Norr Rälta 4:3, Norr Rälta 10:4, Norr Rälta 1:3 och Söder Rälta 20:1.

Värden/var varsam med:

- Byggnadernas befintliga stomme, form, volym och storlek.
- Befintlig fasadutformning om det är blottlagd timmerstomme eller locklistpanel.
- Befintlig färgsättning beträffande fasader och detaljer.
- Befintlig takform, befintliga tegelskorstenar, befintlig utformning beträffande takmaterial om det är en- eller tvåkupigt taktegel.
- Befintliga utformning beträffande tvålufts träfönster tillkomna innan 1980. Befintliga fönster med trä- eller blyspröjs. Befintliga äldre fönsteromfattningar.
- Befintlig utformning beträffande farstukvistar. Befintliga farstukvistar med profilsågade eller svarvade hörnstolpar och sadeltak.
- Befintliga utformning beträffande ytterdörrar och garageportar tillkomna innan 1980. Befintliga snickrade trädörrar med exempelvis rombmönster eller karosseripanel.

Transformatorstation av typen »Dalkulla«.

Transformatorstation »Dalkulla«

I byarna vid Sjöbotten transformatorstationer av typen »Dalkulla«. Transformatorstationer av det slaget är värdefulla eftersom de är tydligt anpassade till karaktären i byarna, och kan berätta om hur bland annat ny teknologi genom varsam utformning kunde anpassas till den ålderdomliga helhetskaraktären i byarna under exempelvis 1900-talet.

Värden/var varsam med:

- Transformatorstationerna i sin helhet.

Byskolor

Skolbyggnaden från 1928 i Knutsgårdarna kan berätta om skolväsendet i byarna under 1900-talet och har därför ett kulturvärde. Även om byggnaden är uppförd i en avvikande skala gentemot den äldre bebyggelsen finns en farstukvist är uppförd

Byggnad som utbyggts och moderniserats med bland annat nya fönster under 1900-talet. Söder Rälta 5:8.

Modernistiskt timmerhus med genomtänkt utformning som anspelar mot den traditionella timmerbyggnadskonsten, Sör Rälta.

1900-talsbebyggelse eller äldre byggnad som moderniserats med källare under 1900-talet. Knutsgårdarna. Söder Rälta 20:1.

Byskolan i Knutsgårdarna från 1928 till vänster och gårdshus till höger. Gårdshusets dörrar har karaktäristiska överljus. Norr Rälta 2:3.

Byggnad som möjligen varit skola i äldre tider, också i Knutsgårdarna. Byggnaden liknar byskolan i Västannor. Norr Rälta 19:1.

i en enkel stil som anknyter till äldre farstukvistar i Leksandsbygden och Rälta, vilket är värdefullt. Öster om vägen gentemot skolan från 1928 finns en byggnad som skulle kunna vara en äldre skola, och i sådana fall samspelar byggnaderna på ett sätt som bildar kontinuitet i berättelsen om skolväsendets förändring i början av 1900-talet. Den äldre byggnaden med sina lunettfönster på gavlarna är vilket fall värdefull eftersom den bär hög utformningsmässig och materialmässig kvalitet.

Värden/var varsam med:

- Byskolan från 1928 i sin helhet, men särskilt:
- Byggnadens befintliga stomme och färgsättning.
- Befintlig locklistpanel.
- Befintliga fönster i form av spröjsade tvåluftsfönster med träbågar där hörnen sammanhålls med vinkeljärn samt befintliga fönsteromfattningar.
- Befintlig utformning beträffande takutsprång.
- Befintliga skorstenar.
- Befintlig farstukvist med profilsågade hörnbrädor och rosmålning kring årtalet 1928.
- Befintlig grusplan kring flaggstångsfundament i granit i öster.
- Den äldre byggnaden med lunettfönster som beskrivs ovan i sin helhet; särskilt byggnadens blottlagda timmerstomme, fönster, fönsteromfattningar, skorsten, tegeltak och färgsättning.

Liten ålderdomlig enkelstuga med enkel detaljutformning. Byggnadens detaljutformning är högkvalitativ men enkel på ett sätt som är karaktäristiskt för Leksandsbygden i äldre tider. Eftersom byggnaden kan berätta om livet i byn i äldre tider, samt om timmerhuskulturen, har den särskilt kulturvärde. Söder Rälta 4:5.

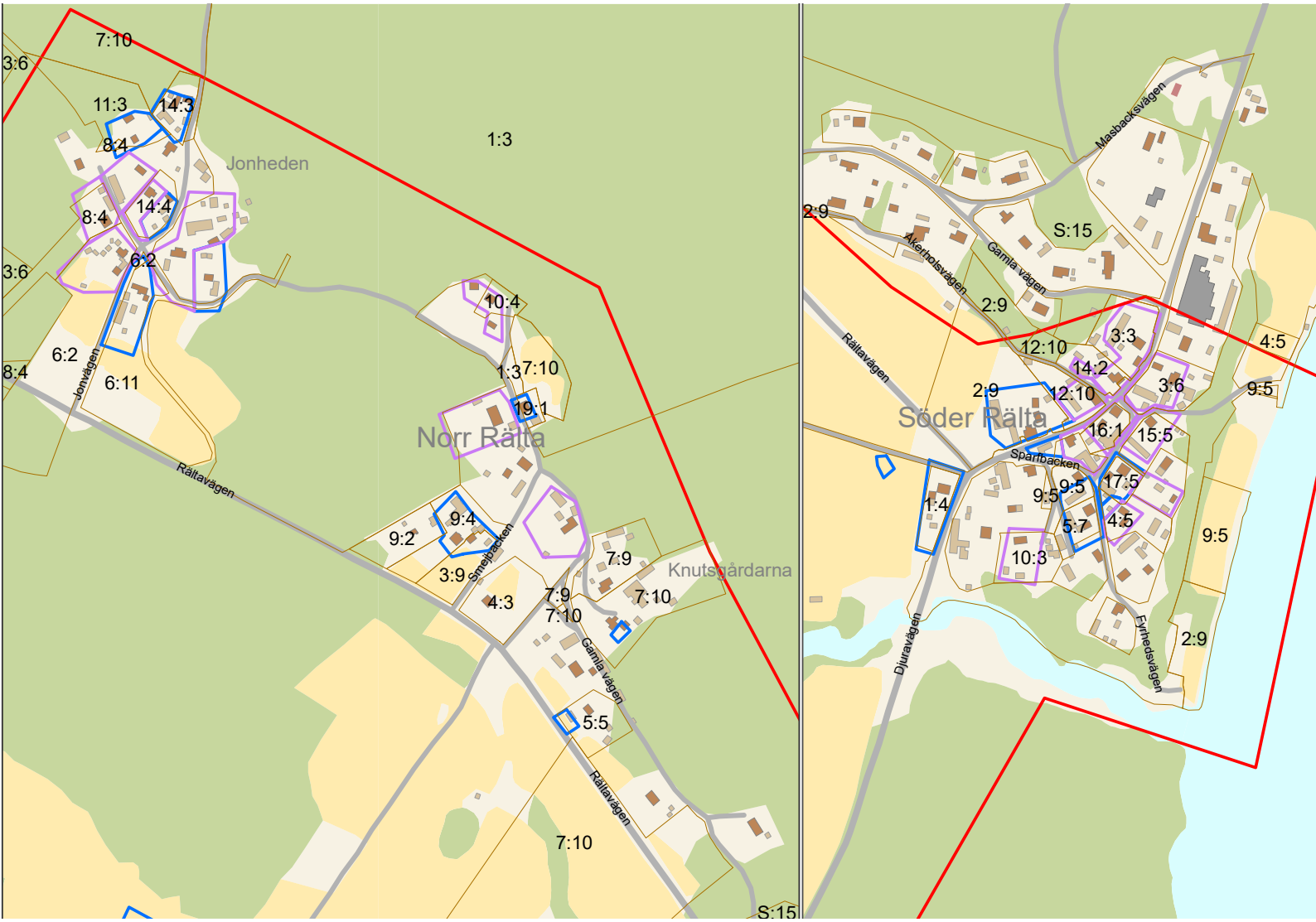

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: Röda områden markerar större landskapsavsnitt och bebyggelseområden med kulturvärden eller mycket höga kulturvärden. Värdebärande egenskaper inom dessa områden kan exempelvis vara byggnaders färgsättning, skala och form, sammanhållen byggnadshöjd eller jordbrukslandskapets öppna och hävdade karaktär.

Lila områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha kulturvärden.

Blå områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsam livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Ålderdomligt bostadshus med farstukvist från sent 1800-tal i snickarglädjestil i Knutsgårdarna. Byggnader som är synbart gamla har ofta höga kulturhistoriska värden. Norr Rälta 3:9.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöprogram har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamhet eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgått ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga närvaron. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fäbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Ekonomiska värden

Miljöer med kulturvärden kan ha högre ekonomiska värden i jämförelse med andra miljöer. Exempelvis kan verksamheter så som ett kaféer eller butiker nyttja byggnader eller miljöer med kulturvärden i sin marknadsföring för att

locka kunder och profilera sin verksamhet. Dalarnas unika natur- och kulturland-skap med byar, gårdar och byggnader är också en viktig ekonomisk resurs inom besöksnäringen. Antingen indirekt i förhållande till annan verksamhet eller direkt som ett besöksmål. Byggnader med kulturvärden kan även vara en reell ekonomisk resurs för privatpersoner. En studie från Kulturmiljö Halland har visat att människor i Halland historiskt varit benägna att betala i snitt 7% mer i förhållande till förväntat mark-nadsvärde för byggnader som bedömts ha kulturvärden. Undersökningen baseras på en jämförelse av kö-pesumman delat på taxeringsvärde (K/T-talet) mellan byggnader med kulturvärden och byggnader utan kulturvärden.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och

- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsamt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

Dalarnas
museum